

О. В. Гурко,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ВИГУКОВІ СЛОВА-РЕЧЕННЯ В ПЕРЕДАЧІ ЗНАЧЕННЯ СТВЕРДЖЕННЯ

З'ясовано місце та роль вигуків у передачі значення ствердження в структурі речення. Проаналізовано вигуківі стверджувальні слова-речення та показано стилістичні функції вигуківих сполук зі значенням ствердження на матеріалі художньої літератури.

Ключові слова: ствердження, вигук, слова-речення, емоційна оцінка, функція.

Выяснено место и роль междометий в передаче значения утверждения в структуре предложения. Проанализированы междометные утвердительные слова-предложения и показано стилистические функции междометных соединений со значением утверждения на материале художественной литературе.

Ключевые слова: утверждение, междометие, слова-предложения, эмоциональная оценка, функция.

The place and the role of interjections in the structure of the sentence in the meaning of affirmation is investigated. The exclamation affirmative word-sentences and stylistic features of exclamation compounds in the meaning of affirmation are analyzed (on the material of fiction).

Keywords: affirmation, interjection, word-sentence, emotional evaluation, function.

Питання про синтаксичне функціонування вигуків до цього часу недостатньо висвітлене як в російському, так і в українському мовознавстві. У багатьох працях функційно-синтаксичні можливості вигуків характеризують лише в загальних рисах. Так, Д. М. Овсяннико-Куликовський уналежнював вигуки до «слів поза реченнями» [7, с. 48], О. М. Пешковський зараховував вигуки до слів і словосполучень, які не утворюють ні речень, ні їхніх частин [8, с. 404]. Ф. Ф. Фортунатов уважав вигуки особливим класом, що відрізняються від інших так званих повних слів своїм існуванням «поза реченнями або в певних випадках являють собою цілі речення» [10, с. 172]. О. О. Потебня зазначав, що вигук може функціонувати як ціле нерозвинене речення [9], а польський лінгвіст А. Красновольський наголошував на тому, що вигуки – «зародки речень» [11, с. 7].

Л. І. Мацько вважає, що синтаксична незалежність і формальна незв'язаність вигуків є основними граматичними ознаками цього класу слів. У структурній схемі граматично розчленованого речення вигуки не знаходять свого місця як лексичні наповнювачі певних членів речення [5, с. 68]. Проте в процесі мовлення вигуки, на думку Л. І. Мацько, виходять на рівень зв'язного тексту як самостійні, функційно значущі граматичні одиниці з емоційно-оцінною чи спонукальною семантикою, сформованою на основі концептуального змісту попереднього чи наступного контекстів, ситуації та паралінгвістичних компонентів спілкування [5, с. 69].

Синтаксична природа вигуків, як зазначає В. В. Бабайцева, виявляється у здатності утворювати на рівні синтаксису мови нечленовані вигуківі речення як певні, закономірні в типології простого речення синтаксичні структури [1, с. 114]. Це зумовлено лексико-морфологічними ознаками вигуків – специфікою лексичної семантики, нульовою або обмеженою валентністю, відсутністю змінних морфологічних ознак, усталених і формально виражених зв'язків з іншими словами.

Специфіка нечленованих речень виявляється в тому, що в їхній формально-синтаксичній структурі немає обов'язкового складу речення, тобто немає ні головних, ні другорядних членів речення. Цією найосновнішою конструктивною ознакою нечленовані речення вирізняються з-поміж усіх інших типів речення – і простого, і складного. Неможливість внутрішнього синтаксичного членування нечленованих речень ґрунтується на їхньому особливому (порівняно зі членованими реченнями) лексико-граматичному наповненні – на частках, модальних словах і вигуках, з якими в синтаксичній структурі членованих речень не пов'язується синтаксична роль членів речення [2, с. 101].

Мета статті – дослідити роль і місце вигуків у передачі значення ствердження в структурі речення. Представлена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати вигуківі стверджувальні слова-речення та показати стилістичні функції вигуківих сполук зі значенням ствердження на матеріалі художньої літератури.

Окрему групу слів-речень становлять ті, основа яких формується вигуком, бо вигуки – це своєрідні, функційно специфічні слова. Вигуки позбавлені номінативного значення, безпосередньо нічого не називають, а виражають лише почуття, емоції (*о! овва! ох! ой! гей! матінко! леле! жсах! а! ат!* тощо), наприклад: «*О-ох! Робитимеш!* – сумно промовила Марина Костянтинівна» [12, с. 49], «*Ох, Наталю! Бійтеся лихої години!*» [12, с. 70], «*Ат! Толкуй!* – понуро одкаже Онисько і піде з хати» [12, с. 180], «*Ох... О-ох!* – стогнала стара. – *Сину мій ... сину!*» [12, с. 135], «*Овва! Я цього не хочу!*» [13, с. 96], «*Ой, мати Божа!* – тихо промовив Бонковський, приклавши трагічно руку до серця й підвівши солодкі очі до неба» [13, с. 64]. Стверджувальні нечленовані речення таких структур становлять особливі форми відображення й пізнання явищ об'єктивної дійсності. Водночас вигуки, як і решта слів, – це соціально усвідомлені слова й сполучення слів, які стосуються внутрішнього стану людини, слугують своєрідним засобом вираження найрізноманітніших виявів людського інтелекту.

У діалогічній мові нерідко трапляються стверджувальні вигуківі слова-речення, бо динаміка й зміст діалогу потребують того, щоб репліки-відповіді не були одноманітними. Саме тому співрозмовник, уникаючи тавтології, вживає різноманітні форми стверджувальних вигуківих слів, що виступають зазвичай у ролі слів-речень. Наприклад: «*От тобі на! А щоб вас та бодай вас! Тепер, діду Грицаю, лізь на грушу та збирай роя...*» [13, с. 325], «*Ой, най бог боронить від такого зарібку! Е, тільки того зарібку, як кіт наплакав. – Ай-ай-ай, твоя правда, небого*» [14, с. 133].

Домінуючою семою багатозначного емоційного вигука *о!* є вираження ствердження чого-небудь у функції, близькій до вказівної: «**О-О**, жаб'ячі очі! – гукнув мордатий» [12, с. 95], «**О-о!** ти в мене старий! – сміючись одказав батько» [12, с. 90], «**Біжу**, а передо мною він регоче, а за мною його голос: «**Дури дурку!**...» **О**, клятий, лютий» [12, с. 33], «**О!** Коли так, то там їм і місце!» [13, с. 99]. З наведених прикладів видно, що слова-речення, утворені вигуками *О!* *О-о!* вказують на позитивне стверджувальне значення і водночас виражають оцінно-експресивне ставлення мовця до явищ, подій, вчинків інших осіб.

Нерідко стверджувальні слова-речення, утворені вигуками *Тю-у-у!* *Тьфу!* *Фу!*, використовують для емоційної негативної оцінки когось-небудь або чого-небудь: «**Фу-у-у!** Аж у ніс б'є! Хто ж це тебе так налязвив?» [12, с. 89], «**Тю-у-у!** Хоч би тобі стрепенувся Василь!» [12, с. 151], «**Ф'ю-у!** – мордатий свиснув. – Тут немає, а може, дома є» [12, с. 96].

Слова-речення з вигуків *Гм!* *Хм!* *Мм!* не містять прямої оцінки, але зазвичай передають емоційну реакцію на зроблене чи сказане, показують вагання щодо конкретної оцінки факту. Наприклад: «– **Гм**, – мугикнув Петро Микитович і якимось сумно спустив голову вниз – у нас там була одна помічниця Красовська, удова, не молода вже» [12, с. 66], «**Та там мене й поцьому всюди приймали. – Гм... Що ж тепер, Василь Васильович, будемо робити? – пита голова писаря**» [12, с. 246].

Досить поширені серед стверджувальних слів-речень комунікативні форми, що утворені різною варіацією таких слів, як модальна частка + вигук, модальне слово чи сполука слів + вигук, вигук + односкладне речення, вигук + двоскладне речення, скажімо: «**О так, так!** Він буде тут! Я чула. Як він говорив з твоїми старими, стежкою йдучи» [14, с. 194], «**А так!** Ой, господи тобі слава, що з душею з того снігового пекла вихопився» [14, с. 130], «**А-а**, гірка моя та нещасна година, що я підрядивсь на сю путь – скрикнув Іван, чухаючи голову» [12, с. 136], «**От**, – кажу, не знаєш, де та пташка ночувати буде, що її лихою годиною у чужий край прибило» [12, с. 39]. Потрібно зазначити, що синтаксичні сполуки цієї групи здебільшого підкреслюють деяку обов'язковість того, що вони стверджують. Таке виокремлення стає вагомим тоді, коли у функції власне стверджувального слова-речення виступає модальне слово зі значенням необхідності, впевненості або коли ствердження виражене поєднанням кількох різних слів.

Відповідь-ствердження може бути виражена заперечною формою, яку вимовляють стверджувально-окличною чи стверджувально-питальною інтонацією. П. С. Дудик зазначає, що слова-речення в такому разі виразно експресивне, передає справжню чи вдавану готовність мовця що-небудь зробити, реалізувати те, про що його запитують із простої цікавості або в чому мають сумнів [3, с. 220]. Наприклад: «**Так собі... нічого**, – сказала Олеся, закопчивши губу. – **От і нічого!** – обізвалась мати – Панич здоровий, поставний, огрядний, вчений, і таки чисто й по-модному вбраний, неабиякий простак» (І. С. Нечуй-Левицький, с. 53), «**Ох мені ж лихо!** – думаю. – **Ой, не дай, господи, занедужаю!**» [12, с. 42], «**Та це коли б часом знов парафія не втекла. – О, вже не втече!** – обізвася Харитонів брат» [13, с. 78].

Функцію вигуків можуть виконувати слова кожної із частин мови, якщо вони слугують не для номінації певних фактів, а для вираження почуттів, емоцій, волі: *хай йому цур!* *ой лишенько!* *йй-право!* *йй-богу!* *йй-бо!* *подумаси!* *от тобі й на!* *хай йому грець!* *от тобі й маси!* *ой матінко!* *матінко моя!* *слава богу!* та ін. Такі й схожі вигуки є лексико-граматичним засобом вираження модального значення стверджувальності у формі нечленованого речення, наприклад: «**Ой господи, господи!** – сказала матушка, важко зітхаючи» [13, с. 25], «**Йй-богу, серце моє, мало!** Двома парами не потягнеш плуга на полі» [13, с. 59], «**Ой, дивні ж ваші образи! Господи, яка краса!** – дивувався Харитин, хрестячись перед кожним новим образом» [13, с. 100], «**Бог з ним, з цим непроханим попом**» [13, с. 97], «**Ой, павук!** **Йй-богу, павук.** Ой лишечко – заверещала Марта, на котру впав один рачок» [13, с. 131]. Із прикладів видно, що подані слова-речення з вигуківих сполук адресовані передусім не співрозмовникові, а зазвичай характеризують глибокі переживання мовця та вказують на емоційно-модальне значення ствердження.

Окрему групу становлять етикетні форми на зразок: *вибачайте, прошу, спасибі, здрастуйте, здоровенькі були, будь ласка* тощо.

Модальних значень такі мовні знаки не виражають, водночас такі слова з розвитком у них вторинного значення й повної втрати зв'язку зі словами інших частин мови можуть використовуватися як засоби вираження модальних значень згоди, здивування чи незгоди, наприклад: «**Це, вибачайте, госпоже, поросятники, щоб смажити цілі поросята...**» [13, с. 103], «**Чи здорова Онисія Степанівна? – Спасибі вам!**» [13, с. 107], «**А чи маєте ви пашню на посів? ... Спасибі вам, люди добрі**» [13, с. 102]. Проаналізовані форми мовного етикету за допомогою інтонації наповнюють зміст речення стверджувальним значенням «*так!*»

Під час аналізу значення вигуківих фразеологізмів з метою визначення його специфіки виходитимемо з того, що в структурі фразеологічного значення виділяють три аспекти: денотативний, сигніфікативний і конотативний. Як зазначає О. М. Мелерович, денотатами фразеологічних одиниць у системі мови є узагальнені, типізовані уявлення про певні елементи, явища дійсності. Через посередництво сигніфіката, що закріплений мовним узусом, форма фразеологічної одиниці співвідноситься зі своїм денотатом. У разі конкретизації та видозміни в мові зберігається сигніфікативне ядро фразеологічного значення, яке забезпечує його тотожність у різноманітних живаннях [6, с. 12].

Специфіка значення фразеологічних одиниць характеризується відсутністю предметного змісту під час посилення сигніфікативного в ядрі фразеологічного значення. Семантика вигуківих фразеологізмів переважно емоційно-оцінна, з відтінком модальності. Їх основна функція – вираження і передача відношень емоційних, волюнтаривних, апелятивних у процесі комунікації. Вигукові фразеологічні одиниці передають різноманітні почуття людини, її емоції, волевиявлення, хоч і не називають їх (*От тобі й маси!* *От тобі й на!* *Он як!* *Ось воно що!*). Наприклад: «**От тобі й на!** **От тобі й батько!** **А що ж тепер робитиме наша Онисія?** – спитала

Прокоповичка» [13, с. 70], «**От тобі й Онися! От тобі п'ять корів і сто карбованців, – сказала вона, вдарившись об поли руками**» [13, с. 30], «**От тобі й паска! Я таки вгадував, що воно щось та є**» [13, с. 33]. Ці фразеологічні одиниці вживають, констатуючи який-небудь факт, що супроводжується емоційно-модальним значенням рішучості, подиву, захоплення чи іронії, утім, загалом значенням ствердження.

Нерідко в драматичних творах трапляються синтаксично експресивні конструкції, що утворилися поєднанням вигуків, службових та повнозначних слів. Це зазвичай приклади із усного мовлення персонажів: «*Якби музики, ти б, Оришко, й потанцювала, – сказали паничі. – А чом же! Як вип'ю цього ведмедя ще одну чарку, то їй же богу, так і піду по хаті гацати метелиці, ще й на одній нозі!*» [13, с. 127]. Ці фразеологічні сполуки слів виражають не звичайне ствердження, а ствердження-згоду або ствердження з іншими додатковими модальними значеннями впевненості, рішучості, захоплення.

У ролі речень-відповідей виступають і такі конструкції, головний зміст яких обмежено емоційним вираженням ствердження або згоди з висловленням у запитанні. Наприклад: «*Марта викинула на долоню розкушену картоплину... Ой, картопля! Йй-богу, картопля! Що за диво!*» [13, с. 125], «... *Архієрей зняв з мого панотця ризи й рясу при всій громаді. А він з переляку як ох, та й ох... Ой боже мій! Ой, який великий гріх вчинився! Сили небесні!*» [13, с. 221].

Вигуківі фразеологічні одиниці є своєрідним різновидом українських фразеологізмів. Їхня специфіка полягає у відсутності номінативної функції та переважанні в структурі семантичного значення конотативного аспекту. Вигуківі фразеологічні одиниці мають складну семантичну забарвленість та функціонують зазвичай у мові персонажів драматичних творів.

Отже, велика кількість вигуків, будучи словами-реченнями, вказують на позитивне стверджувальне значення. Здебільшого вони характеризують діалогічне мовлення, до того ж емоційно-забарвлене, часто навіть афектоване. Вигуківі фразеологічні одиниці виражають не звичайне ствердження, а ствердження-згоду або ствердження з іншими додатковими модальними значеннями. Під час дослідження ми з'ясували, що якщо відповідь-ствердження виражена заперечною формою, то в такому разі вигукове слово-речення передає готовність мовця що-небудь зробити чи реалізувати те, про що його запитують. У перспективі вигуківі слова-речення зі значенням ствердження можуть досліджуватися на матеріалі як прозових, так і поетичних сучасних художніх текстів, оскільки вивчення вигуківих слів-речень розширює наші уявлення про виражальні можливості мовлення, що дає змогу використовувати їх за певних конкретних умов спілкування.

Література:

1. Бабайцева В. В. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1987. – 256 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 268 с.
3. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1973. – 285 с.
4. Дудик П. С. Синтаксично нерозкладні речення, що виражають емоції / П. С. Дудик // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 11. – С. 32 – 38.
5. Мацько Л. І. Функціонування вигуків у структурі речення / Л. І. Мацько // Українське мовознавство. – 1983. – № 11. – С. 68 – 78.
6. Мелерович А. М. Проблеми семантичного аналізу фразеологічних одиниць сучасної російської мови / А. М. Мелерович. – Ярославль, 1979. – 79 с.
7. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Т. 1. – Спб, 1912. – 322 с.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 512 с.
9. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Одесса, 1926. – 207 с.
10. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды / П. Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – 450 с.
11. Krasnowolski Antoni. Systematyczna Skladnia Języka Polskiego / Antoni Krasnowolski. – Варшава, 1897. – 340 с.

Список джерел фактичного матеріалу:

12. Мирний Панас. Твори в двох томах / Панас Мирний. – Т. 1. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1985. – 552 с.
13. Нечуй-Левицький І. С. Твори в трьох томах / І. С. Нечуй-Левицький. – Т. 3. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1988. – 643 с.
14. Франко Іван. Поезія та драматичні твори / Іван Франко. – Львів : Видавництво «Каменярь», 1977. – 199 с.